

СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ И СРПСКА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА

Место Слободана Реметића у истраживању српских дијалеката по неким критеријима мора се одредити – као изузетно, по некима – као недомашено, а по некима – као необично. Кад тако говорим, имам на уму три просте чињенице: 1) он је аутор нешто мање од 200 радова, од којих је око 150 посвећено осветљавању проблемâ српске дијалектологије и словенске лингвогеографије (међу њима су и три књиге, од којих једна припада самом врху најтемељитијих расправа у српској дијалектологији), а у тој области за његово име везују се и два најзначајнија открића нашега времена; 2) недомашене су Реметићеве заслуге за окупљање сарадника за бележење дијалекатске лексике; 3) необична је у томе појединост да је он сав свој богати радни век „провео у дијалектологији“, а да из те области није одржао ниједно универзитетско предавање.²

У истраживање српских дијалеката Сл. Реметић укључио се почетком 1973. године кад је у САНУ изабран за асистента и постављен за секретара Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе; убрзо потом постао је члан Радне групе за припрему *Ойшїтїесловенскоџ линџвисїичкоџ айїласа* (ОЛА) да би неку годину касније био укључен и у послове на изради *Ойшїтїекарпайїскоџ дијалекїолошкоџ айїласа* (ОКДА). Када је 1985. одбранио докторску дисертацију, постао је секретар Уређивачког одбора *Срїскоџ дијалекїолошкоџ зборника* (СДЗБ), од XXXI до XLI књ. (1985–1995), а члан је његовог Уређивачког одбора од XXXV књ. (1989); од LI до LVI књ. (2005–2009) он је поново секретар Уређивачког одбора и формално и суштински, а суштински је то и данас иако је од 2010. постао главни уредник тога часописа. *Срїски дијалекїолошки зборник* усталио се као годишњак од тренутка кад га је почео уређивати Павле Ивић, али су његови томови постали знатно опсежнији откад је Реметић преузео послове секретара Уређивачког одбора. Имају ли се на уму све поменуте појединости, могло би се рећи да су за

¹ dragoljub5rovic@gmail.com

² Реметић је, истина, 25 година био наставник на Филозофском факултету у Нишу (од 1999. до 2010, под посебним условима, био је професор и на Филозофском факултету у Бањој Луци), али је тамо предавао друге предмете и у том смислу њему је судбина била „наклоњенија“ него Ирени Грицкат или Митру Пешикану, рецимо, за које није било места на Филолошком факултету у Београду, али јесте у САНУ.

садашњи статус *Српскога дијалектолошкога зборника* Реметићеве заслуге такође немерљиве и то се потврђује и тиме да је током неколико последњих година живота Павле Ивић, као главни уредник, „замаран“ само око ретких компликованих проблема; после његовог упокојења главни уредник постао је Александар Младеновић, који је увек „признавао“ да све у вези с дијалектологијом, укључујући и СДЗб, он „покрива само формално“, а свих десет томова које је потписао као уредник – приредио је Сл. Реметић. Уз све послове које помињемо, од 1985. он је бринуо и о свим техничким пословима везаним за уобличавање сваког тома, пратио њихово штампање, надгледао или обављао коректорске и/ли лекторске послове...

*

Уз такве („техничке, организационе и менторске“) послове, Реметић ће у српској дијалектологији остати уписан и као аутор трију запажених монографија о српским дијалектима и близу 200 посебних расправа о њиховим различитим говорима, а за његово име везују се, рекосмо, два најзначајнија открића у српској дијалектологији нашега времена.

Прво се тиче објашњења порекла икавизма у говору Азбуковице [Реметић 1981] и у опсежном огледу потписник ових редова тај је проблем представио на следећи начин: „Реметић је утврдио да данас »на њирилично њросѡираном ѡерену који обухваѡа дио Шумадије и Посавине, Тамнаву, Колубару, ваљевску Подгорину, Рађевину и дио Азбуковице чува своју фонолошку ѡособностѡ« (истакао СР), при чему та зона »почиње практично од Саве и код Љубовије допире готово до саме Дрине«, захватајући тако област која на правцу североисток-југозапад није краћа од стотинак километара. Такви Реметићеви закључци, показаће се, имају далекосежан значај и за осветљавање дијалекатске слике северозападне Србије уопште и за разумевање многих питања наше историјске дијалектологије посебно. Њима се, наиме, »развезује« један од оних крупних проблема око којих је у нашој науци било много спорова и пред којим су »запирали« многи истраживачи наших дијалеката. Тај проблем тиче се како настанка икавизама у шумадијско-војвођанским говорима тако и природе и настанка западносрбијанске икавштине уопште“ [Петровић 1982: 114]. После Реметићевих истраживања, наиме, постало је јасно да је икавизам у Азбуковици настао као резултат међудијалекатског контакта у коме су носиоци (и)јекавизма у Подрињу дошли у додир с говорима у којима је стари глас [Ѣ] сачувао фонолошку индивидуалност, тј. имао вредност [е] (*деѡе, деѡа, ѡев, ѡеѡаѡи, ѡеѡаница, сеѡо, сеѡира*), што су досељеници „чули“ као [и] (*диѡе, врѡе, ѡив, сино, диѡа, сѡира*). Такав развој лако се објашњава чињеницом да су досељеници све поменуте речи изговарали са *ије* или *је* (или, може бити, чак с јотовањем претходног сугласника: *дјеѡа / ѡеѡа, ѡијеѡаѡи / ѡеѡаница, сјеѡира / сеѡира*) и глас који су „чули“ од својих суседа-староседелаца био је „најближи“ њиховом [и].³

³ С открићем о коме говоримо на необичан начин био је доведен у везу и аутор овога прило-

Данашњи распоред јатовских говора на северозападу Србије представљен је и на приложеним картама, а Реметићево откриће показало је да се и на простору Србије можемо срести с неким врло архаичним појавама, за које је међу лингвистима, и српским и страним, постојало широко распрострањено предубеђење да се оне тамо не могу очекивати и да се [љ] на штокавским просторима могао развити једино у [е], [(и)је] или, „негде тамо далеко на западу“, у [и], а да се дубоки архаизми у „српско-хрватским дијалектима“ могу сретати једино у чакавским или кајкавским говорима.⁴ Како су показала каснија истраживања, уз чување незамењеног јата, међу таквим појавама посебно место припада и открићу неоакута у копаоничком крају. На постојање таквог акцента у тој зони први пут су се појавиле неке назнаке пре стотинак година, али је тек недавно П. Ивић утврдио „да у области источно и североисточно од Копаоника постоји ареал дуг најмање 40 километара у ваздушној линији у којем неоакут није изједначен са дугим силазним акцентом. На северу тај ареал допире готово до саме Западне Мораве на сектору између Трстеника и Крушевца, а на југу он се простире бар до Мерћеза и Мрча западно од Куршумлије“ [Ивић 1994: 239–246]. Убрзо после Ивићеве расправе показало се, међутим, да акут има много шири ареал и да се протеже у широком појасу од лепосавићке околине до источних падина Јастрепца (не знамо да ли и даље према Параћину?), а према северу, у изразитим траговима, од студеничког краја преко Драгачева, југоисточног појаса Ужичке Црне горе и јужнијег појаса таковске зоне до северног подножја Рудника [Петровић – Гудурић 2008: 419–428; Петровић 2010: 397–402].⁵

га: у краткој новинској белешци ја сам прелиминарно Реметићево саопштење о чувању »јата« у говорима северозапане Србије означио као „редак тренутак наше дијалектологије“ (*Политика*, Београд, 25. X 1980, 14), али је Радоје Симић касније покушао да то откриће оспори и да га „присвоји“ – што је изазвало више полемичких варница [Петровић 1982; Реметић 1982; Петровић – Реметић 1983]. Тада се тај спор „смирио“, али је три године касније поново отворен: у једном студентском листу из Никшића Симић ме је оптужио да сам од свог докторанда Јордана Моловића, за *Реметићев рачун, украо* откриће јата у Тамнави; тај Симићев напад пренео је, у новинарској интерпретацији, новосадски „Дневник“, новине на мађарском језику (*Magyar Szó*) превеле су Симићев текст у целини, уредник једног оmlадинског часописа упустио се са мном у расправу о проблемима које ни Симић није разумео (а Моловић их није ни приметио)... На те текстове отписао сам у *Дневнику*, 21. IX 1986, 15; а у *Гласу омладине* 1. X 1986, 4–5 (бр. 449) и 15. X 1986, 6–7 (бр. 451). Помињем ове појединости зато што су оне „бациле сенку“ на Реметићево откриће и више говоре о нашим наравима него о суштини научног проблема о коме је реч.

⁴ Занимљиво је напоменути да су за скретање пажње на неке проблеме о којима овде говоримо заслужни страни лингвисти који нашим предубеђењима нису били оптерећени. Тако је, рецимо, на чување незамењеног јата у говору Крашована пажњу скренуо Емил Петровић (уп. Павле Ивић, *Emil Petrovici, a Graiul Carașovenilor, București 1935. b) Malecki M., Gwary słowiańskie w Banacie rumuńskim, Cracovie 1938.* – Јужнословенски филолог, Београд, 1949–1950, XVIII, 1–4, 318–322), а на природу префолологизације вокала средњег реда најпре је указала америчка лингвисткиња Ронел Александер (в. даље).

⁵ Реметићева грађа показује да се трагови неоакута, осим у „ерској“ зони (*Босанџа, Далмајинџа*), срећу и у неколико пунктова у шумадијској Колубари источно од Лазаре-

Тим особеностима могла би се додати и она која се тиче непренесених силазних акцената у говору Срема (*нетѣлка, замѣсим, гвоздењак, колáč; уђишѣ, осмољѣшка, шездѣс* трѣће) [Ивић 1991: 281–283 289]; те је примере Ивић бележио у Јаску, а потписник ових редова слушао их је у Буђановцима (*Брестáč, Сибáč, девѣше*) и Платичеву (*иљáду и њедесѣтѣ*). Уз наведене примере Ивић бележи и оне са „двоструким акцентом“ (*ѡсѣрѣчај, ѡрѣбáциш, ѡрѣдáје се, замѣсим*), што је знак да је акценатско померање „покренуто“, али да његову стабилизацију по новоштокавским правилима треба очекивати тек у некој од следећих генерација носилаца сремскога говора. А да су сремске акценатске прилике архаичне и да представљају северни део једнога ширег ареала, потврде налазимо у изразитој појави „двоструког акцента“ и у говору Мачве: *ддбрáни, убáцим, дѡшѣѣнеш, ѡарѣшѣзán, Бдбáн* и сл. Такве акценте као сасвим обичне бележио сам у Бадовинцима, а ваља претпоставити да је њихов размештај много шири и тек би се новим истраживањима могле одредити њихове границе према суседима у којима је новоштокавско „преношење“ доследно спроведено.

Друјо Реметићево откриће тиче се специфичности прозодијског система у муслиманским говорима кладањске околине, тј. чувања контраста између прасловенских „силазних“ и „узлазних“ акцената, при чему такав однос функционише и међу дугим (*грáд : ѡ грáд, грáда : ѡз грáда, глáву : ѡ глáву, сѣрáну : ѡ сѣрáну, нѣза сѣрáну*) и међу кратким акцентима (*дóко : ѡ око, дóка : ѡсѣод ока, брдо : ѡз брдо, ѡрѣко брда*), али *вáрѣ : ѡзвáрѣ, кáжѣ : ддкáжѣ*, према: *шѡма : ѡ шуму / крозá шуму, бáба : кдд бабѣ*). Такав се однос заснива на чињеници да се псл. „силазни“ акценти увек везују за почетну мору акценатске целине (*ѣрáд : ѡ ѣрáд, сѣрáну : нѣза сѣрáну, дóко : ѡ око, вдду : ѡд воду*), а „узлазни“ се остварују на слоговној граници коју чине акцентогена реч с префиксом или проклитиком која се испред ње појави (*вáрѣ : ѡзвáрѣ, нѣ вáрѣ, рáдѣ : зàрáдѣ, нѣ рáдѣ; шѡма : ѡ шуму / крозá шуму*). Појаве о којима је реч објашњавају се тиме да су данашњи „силазни“ акценти различитог порекла (у *ѣрáд, дóко* налази се стари „циркумфлекс“, а у *вáрѣ, кáжѣ, шѡма, бáба* – стари „акут“, тј. *вáрѣ, кáжѣ, шѡма, бáба*). Реметић је показао да се у последњим примерима ради о старом „кратком акуту“ различитом од новоштокавског „краткоузлазног“ акцента, одн. да се кладањски говор, као најмаркантнија зона назначеног подручја, карактерише шестоакценатским прозодијским системом у коме се, како видимо, остварује три реда опозиција: /â/ ~ /à/, /ã/ ~ /ǎ/, /á/ ~ /à/, при чему се показује да је „дуги акут“ познат у многим чакавским, кајкавским и штокавским дијалектима, а „кратки“ је забележен као „краткоузлазни“ једино у широком појасу од Фојнице до Угљевика (*шѡма, бáба*) [Брозовић

вца (а једна потврда потиче и испод Космаја: *врáбáца, ѡиљáка*) [Реметић 1985: 227]. Будућа истраживања могла би показати домашај саме појаве на томе простору и можда указати на путеве њеног настанка будући да је неоакут тамо „искочио“ из ерске зоне.

2012: 341–344 352–355 357–358; Брабец 2012: 157; Ђуркин 2006: 13]. Од тих расправа овде ћу се посебно осврнути на Брозовићеву о говору Фојнице и Брапчеву о говору тузланске околине, обе представљају докторске дисертације својих аутора, брањене су пре много деценија (прва 1957, друга 1955), а објављене тек 2012 (Брозовићева и 2007. у Загребу), при чему су оне неједнаке и по обухвату грађе и по њиховој интерпретацији: Брапчева је површна и несистематична, највећи јој је недостатак што је у њој тек понегде бележен акценат и због тога је јасно што она није објављена много раније; Брозовићева је, међутим, много кохерентнија, али јој је основни недостатак у томе што у њој има много општих разматрања на основу релативно оскудне грађе; он је тога био свестан и није је имао намеру објављивати⁶ па је место ње своје накнадне опште увиде у проблематику уобличио у опсежном тексту о источнобосанским ијекавскошћакавским говорима. Кад је о „кратком акуту“ реч, Брозовић о њему расправља на више страница своје књиге покушавајући да одреди његова артикулационо-акустичка обележја у поређењу с „херцеговачким краткоузлазним акцентом“, а Брабец тај акценат помиње тек узгред и, рекло би се, случајно. Особености о којима је реч, дакле, давно су примећене у нашој дијалектолошкој литератури, али за објашњење њихове природе све заслуге припадају Сл. Реметићу.

*

Уз све што је учинио у српској дијалектологији, о чему је напред говорено, јединствен је и још један аспект Реметићеве делатности – онај који се тиче окупљања сарадника-аматера на пословима сабирања дијалекатске грађе, највише из југоисточне Србије. Доносим овде списак прилога који су, по Реметићевим упутствима и уз његов вишегодишњи стручно-научни ангажман, вишеструко обогатили српску дијалекатску лексикографију:

Јакша Динић, *Речник шимочког говора*. – СДЗб ХХХИВ, Београд 1988, стр. 7–335 (328 стр.); И с т и, *Додашак речнику шимочког говора*. – СДЗб ХХХВИ, Београд 1990, стр. 381–422 (42); И с т и, *Речник шимочког говора (Дрући додашак)*. – СДЗб ХХХВИИ, Београд 1992, стр. 379–586 (208); Исти, *Тимочки дијалекатски речник*. – Монографије, Београд (Институт за српски језик САНУ), 2008, књ. 4, стр. 921;

Драгољуб Златковић, *Пословице и поређења у ипирошском говору*. – СДЗб ХХХИВ, Београд 1988, стр. 337–683 (347); И с т и, *Фразеологија сџраха и наде у ипирошском говору*. – СДЗб ХХХV, Београд 1989, стр. 175–457 (283); И с т и, *Фразеологија омаловажавања у ипирошском говору*. – СДЗб ХХХVI, Београд 1990, стр. 423–740 (318);

⁶ То ми је Брозовић „признао“ у једном давнашњем разговору када сам га о томе директно питао, али је свакако добра околност да је његова књига објављена јер није извесно хоће ли фојнички говор икад дочекати темељитијег истраживача (а ако га и дочека – биће то сасвим различита и етничка и дијалекатска слика од оне коју је Брозовић истраживао пре много деценија).

Михаило Бојанић – Растислава Тривунац, *Рјечник дубровачког љовора*. – СДЗб XLIX, Београд 2002, стр. 5–458 (454);

Светозар Гаговић, *Из лексики Пиве (село Безује)*. – СДЗб LI, Београд 2004, стр. 1–312 (312);

Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*. – СДЗб LI, Београд 2004, стр. 313–688 (376); И с т и, *Додашак Речнику села Каменице код Ниша*. – СДЗб LIV, Београд 2007, стр. 403–520 (118);

Радосав Стојановић, *Црношравски речник*. – СДЗб LVII, Београд 2010, стр. 5–1060 (1056).

Или укупно – 4.763 стране, са више стотина хиљада дијалекатских чињеница.

Реметићев је удео у тим пословима немерљив: у речницима Дубровника и Пиве он је, према казивањима ауторâ, акцентовао сваку реч, у онима из југоисточне Србије ауторе је могао „обучити“ акцентовању, али је у свима морао проверавати сваки запис (понекад и више пута).

*

Реметићеви увиди у проблеме српскога дијалекатског пејсажа врло су широки и утемељени су не само на грађи за испитивање појединих његових зона него и на експлорацијама грађе за дијалектолошке атласе (*ОЛА*, *ОКДА*, *Српски дијалектолошки атлас*) и треба рећи да је он, током много година свога свестраног радног ангажовања на тим пословима, стекао увиде у карактеристике мноштва најразличитијих српских говора каквима се данас не може похвалити више ниједан дијалектолог и, уз решавање двају крупних проблема наше дијалектологије о којима смо досад говорили, за његово име треба везати и настојање да се, макар у грубим линијама, утврди ареал у коме су дуги и кратки вокали средњег реда префонологизовани у /e/ ~ /o/, односно /ε/ ~ /ɔ/. Та је појава најпре регистрована у говору Грачанице⁷, касније потврђена у Ораховцу и неким другим говорима на Косову и Метохији, без јасно назначених ареала (популарно одређено као „леопардова кожа“), при чему се сличан развој среће и у јужноморавском појасу до Алексинца,⁸ а може се пратити, осим преко неких зона источне Србије, и на терену војвођанских говора као затварање дугих [ē ō] (понекад чак до њихове дифтонгизације) и отварање кратких, али те промене нису утицале на преуређење вокалских система ни под акцентом ни ван њега.

⁷ П. Ивич – Р. Александер, *Рефонологија количества гласног в качество в одном юго-восточном сербском говоре*. – Общеславянский лингвистический атлас : Материалы и исследования. Москва (АН СССР), 1974, 18–21.

⁸ Pavle Ivić i Slobodan Remetić, *Orahovac (OLA 84)*. – ФО 1981 : 579–585; Павле Ивић – Слободан Реметић, *Рефлекси акценцизованих вокала Е и О у љоворима љризренско-јужноморавског дијалекта на земљишту косовске љокрајине*. – Косовско-метохијски зборник, Београд (САНУ), 1990, 163–173; Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*. – СДЗб, 1987, XXXIII, 68–78.

Уз све Реметићеве доприносе познавању српског дијалекатског простора о којима смо овде говорили, не може се заобићи ни његов изузетан истраживачки и (ко)ауторски удео у књизи ФО 1981, у којој су описани фонолошки системи свих југословенских пунктова укључених у ОЛА (теоријске и методолошке основе осмислили су јој Павле Ивић, Далибор Брозовић, Божидар Видоески и Зузана Тополињска), а удео Сл. Реметића и у сабирању грађе и у изради фонолошких описа са штокавских простора изузетно је висок: он је грађу сабирао (или је проверавао) у двадесетак пунктова, а фонолошки их описао у седамнаест: 49. Вијака, 62. Осладић, 63. Неменикуће, 67. Крива Ријека, 68. Паковраће, 69. Глибовац, 70. Кула, 78. Тријебине, 79. Тучеп, 80. Србовац, 81. Дренча, 83. Буковац, 84. Ораховац, 85. Пљачковица, 86. Доњи Душник, 87. Кална, 88. Јасеница; поред толико фонолошких описа, током четири деценије рада на пројектима ОЛА и ОКДА Реметић је припремио и око 50 лингвистичких карата, али тај аспект његовог дела могао би бити предмет посебног огледа, а овде га помињем зато да бих могао нагласити и једну, опет – несвакидашњу, чињеницу: осим Реметића, не знам ниједног српског дијалектолога који је или темељито описао толико различитих говора, или поуздано скицирао њихове главне особине, или о њима оставио макар покоји запис.

И тако се на најлепши начин уписао у историју српске дијалектологије.

Литература

- Брабец 2012: Ivan Brabec, *Govor Tuzle i okolice*. – Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik. Sarajevo, X, 51–241.
- Брозовић 2012: Dalibor Brozović, *Govor u dolini rijeke Fojnice*. – Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik. Sarajevo, X, 243–425.
- Ђуркин 2006: Веселина Ђуркин, *Лексика Уљевика и Забрђа*. Сомбор (Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет у Сомбору).
- Ивић 1994: Павле Ивић, *Неоакући на њадинама Коџаоника*. – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, XXXVII, 239–246 (с историјом проблема и литературом).
- Ивић 1991: Павле Ивић, *Две акценолошке новости из Срема*. – Изабрани огледи, Ниш, III, 275–291,
- Петровић 1982: Драгољуб Петровић, *О проблему јачковских говора у северној Србији*. – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, XXV/2, 113–128.
- Петровић – Реметић 1983: Драгољуб Петровић – Слободан Реметић, *Поводом једне научне дискусије „с ѡролоџом и еѡилоџом”*. – Књижевност и језик, Београд, 1-2, 98–102.
- Петровић – Гудурић 2008: Драгољуб Петровић – Снежана Гудурић. – *Неоакући*

на северном јодножју Рудника. – Зборник Института за српски језик САНУ. Београд, I, 419–428 (посвећено др Драгу Ђупићу поводом 75-годишњице живота).

Петровић 2010: Драгољуб Петровић, *Трагови неокућа у џоворима јуџозајадне Србије*. – Зборник радова Филозофског факултета (Универзитет у Приштини : Филозофски факултет), Посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу. Косовска Митровица, 397–402.

Реметић 1981: Слободан Реметић, *О незамењеном јайју и икавизмима у џоворима северозајадне Србије*. – СДЗб, Београд, XXVII, 7–105 (с картом).

Реметић, 1982: Слободан Реметић, „Сиварни јослови“ и „диверзије“. – Јужнословенски филолог, Београд, XXXVIII, 153–172.

Реметић 1985: Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*. – СДЗб, Београд, XXXI, 555 стр.

Реметић 1996: Слободан Реметић, *Српски јризренски џовор. I (Гласови и облици)*. – СДЗб, Београд, XLII, 319–614.

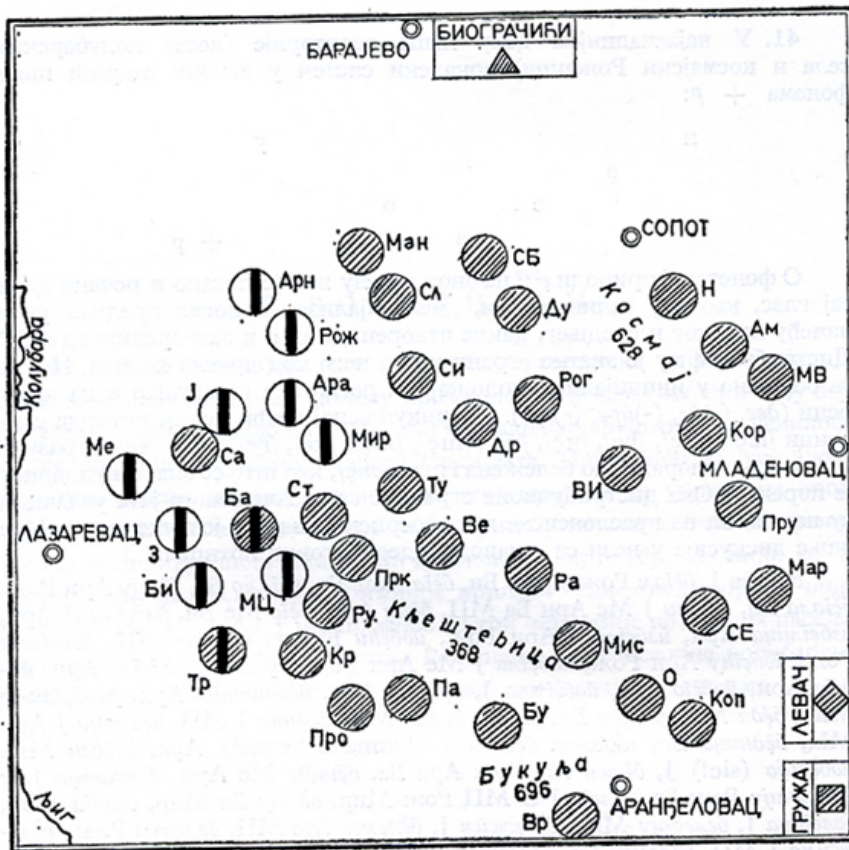
Реметић 2004: Слободан Реметић, *О шесточланом јрозодијском систему у џовору Кладња и околине*. У: Живот и дело академика Павла Ивића. Суботица – Нови сад – Београд, 651–660.

ФО 1981: [Ur. Nedim Filipović, gl. red. Pavle Ivić] *Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo (Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja, LV, Odjeljenje društvenih nauka, 9), 828 (с картом).

Карта 1 [Реметић 1981: 105]

КАРТА БР. 11: Рефлекси јага у основи речи

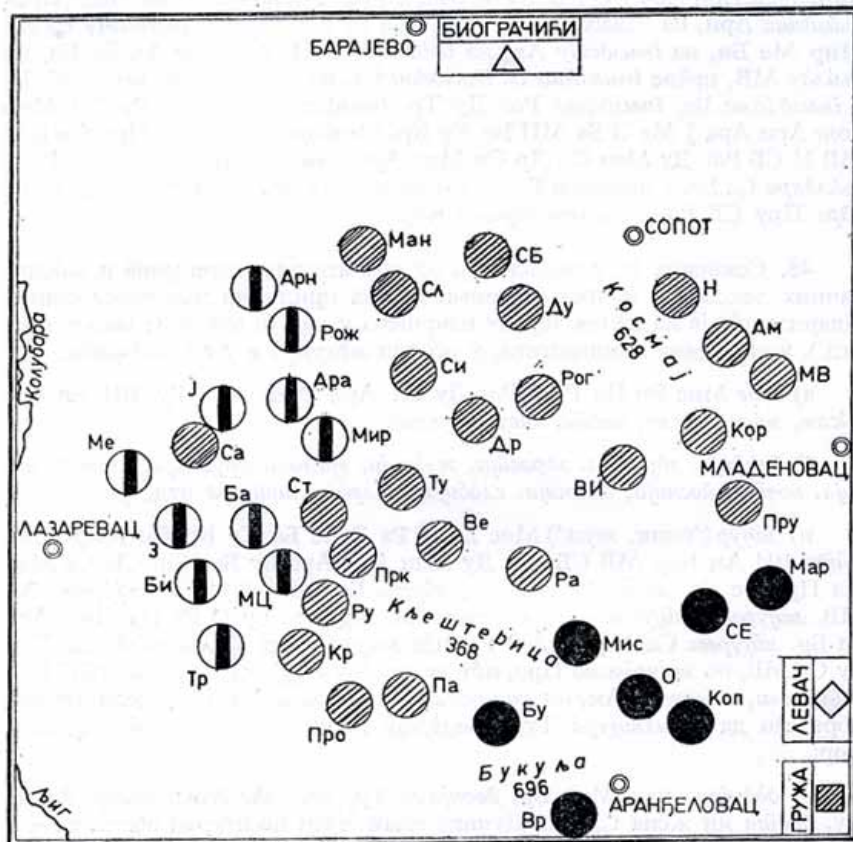

ЛИГЕНДА:

- скавски говори
- незамењено јат
- незамењено јат и скавски рефлекс (по деловима села)

Карта 2 [Реметић 1985: 76]

КАРТА БР. 13: Рефлекси јата у основи именице *лџа*

Карта 3 [Реметић 1985: 94]

